

O'SMIRLIK DAVRI PSIXOLOGIYASINING UMUMIY XUSUSIYATLARI

Eshchanova Nasiba Matnazarovna

Urganch innovatsion universiteti stajyor-o'qituvchisi

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОДРОСТКОВОЙ ПСИХОЛОГИИ

Ешанова Насиба Матназаровна

*Стажер-преподаватель Ургенчского инновационного
университета*

GENERAL CHARACTERISTICS OF ADOLESCENT PSYCHOLOGY

Eshchanova Nasiba Matnazarovna

Trainee-teacher of Urganch Innovation University



E-mail:
nasiba@umail.uz
[https://orcid.org/
0022-0003-0468-6700](https://orcid.org/0022-0003-0468-6700)

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlik davridagi bolalarning fiziologik va psixologik rivojlanish jarayonlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: o'smir, psixik o'sish, fiziologik o'zgarish, mulqot, nutq, diqqat, xotira, tafakkur, axloq, xulq-atvor.

Аннотация: В данной статье анализируются процессы физиологического и психологического развития детей подросткового возраста и их особенности.

Ключевые слова: подросток, психическое развитие, физиологические изменения, общение, речь, внимание, память, мышление, мораль, поведению.

Annotation: This article analyzes the processes of physiological and psychological development of children in adolescence and their specific characteristics.

Key words: adolescent, mental growth, physiological change, communication, speech, attention, memory, thinking, morality, behavior

Kirish. O'smirlik davri shaxs shakllanishida muhim davr hisoblanadi. Ushbu davr 10-11 yoshdan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi davrdagi o'smirlar jismoniy, aqliy va ruhiy jihatdan o'tmishdoshlariga nisbatan birmuncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, asosan, 5-sinflardan boshlanadi. "Endi o'smir bola emas, biroq katta ham emas" - ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. O'smirlik davrida vujudga keluvchi eng asosiy psixologik o'zgarish bu – kattalik hissining paydo bo'lishidir. O'smirlik – bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi,

xarakteri shakllanadi, ma'naviy dunyosi boyiydi va boshqa psixologik jarayonlar avj oladi.

Muhokama va natijalar. O'smirlik balog'atga yetish davri bo'lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bo'lishi bilan xarakterlanadi. Bu yoshda o'smir rivojlanishida keskin o'zgarishlar ro'y bera boshlaydi. Bu o'zgarishlar fiziologik hamda psixologik o'zgarishlardir. Fiziologik o'zgarishlardan bo'y o'sish jarayoni bir tekis bormaydi: qiz bolalar 5-7 sm o'ssalar, o'g'il bolalar 5-10 sm o'sadilar [1]. Bo'yiga qarab o'sish paysimon ilik suyaklarning uzunlashishi va umurtqa qismining kattalashishi hisobiga ro'y beradi. Garchi bu davrda mushaklar tez sur'at bilan o'ssa ham, mustahkamlashsa ham, lekin baribir oyoq va qo'l suyaklarining o'sish sur'ati orqada qoladi. Fiziologik o'zgarish jinsiy yetilishning boshlanishi va bu bilan bog'liq ravishda tanadagi barcha a'zolarining mukammal rivojlanishi

va o'sishi, hujayra va organizm tuzilmalarining qaytadan shakllana boshlashida namoyon bo'ladi. Bu yoshda o'smir rivojlanishida psixologik o'zgarishlar ham jadal kechadi. O'smirlar o'zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o'zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada do'stlari va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo'li bilan ham osongina ko'rish mumkin [2].

O'smirlik davri «o'tish davri», «krizis davr», «qiyin davr» kabi nomlarni olgan psixologik ko'rinishlar bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o'smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. Bu davr uchun kattalarning xatti-harakatlariga taqlid qilish va o'zining mana shu yarashmagan qiliqlariga tanqidiy baho bera olmaslik, uning katta yoshli kishilarga yaqin bo'lishi, yordam berayotgan bir guruh tengdoshlari bilan ortiq darajada bog'liq bo'lib qolishi va shu singari holatlar shu davr uchun xarakterlidir. O'smir o'zining juda ko'p istaklari, «xohlayman»larini amalga oshirishga intiladi. Katta yoshli odamlar ega bo'lgan hamma narsalardan foydalanishga, erkin, mustaqil va ozod bo'lishga intiladi. Tevarak-atrofdagi odamlarga o'zining ahamiyatga ega ekanini ko'rsatish uchun u kuchli, qo'rqmas va epchil bo'lib ko'rinishga intiladi. O'smirlik yoshining mohiyati shundan iboratki, o'smir bir muncha faolroq ijtimoiy muhitga yetilgan bo'lib, bolalik chog'ida vujudga kelgan eski munosabatlarni buzib, ana shu muhit uchun kurasha boshlaydi [6]. Har bir o'smir muvaffaqiyatli ishlar bilan tevarak-atrofdagi odamlar o'rtasida o'z shaxsini tasdiqlashga intiladi.

Ushbu davrda yetakchi faoliyat bu – o'qish, muloqot hamda mehnat faoliyatidir. O'smirlik davri muloqotining asosiy vazifasi – bu do'stlik, o'rtoqlikdagi elementar normalarini aniqlash va egallashdir. O'smirlar muloqotining asosiy xususiyati shundan iboratki, u to'la o'rtoqlik kodeksiga bo'ysunadi. O'smirlarni o'z tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishi g'oyat katta ahamiyatga egadir. O'smirlar do'stlik, o'rtoqlik va o'zaro yordamlashuvni hamma narsadan yuqori qo'yadilar: ana shunday o'zaro munosabatlar, o'spirinlik yillarida ham davom etaveradi. O'smir uchun eng yoqimsiz vaziyat - jamoa va o'rtoqlarining noroziligi, muloqot qilishni

istamaslik, eng og'ir jazo esa - ochiq yoki nooshkor aloqa uzish, gaplashmaslikdir. Aynan o'smirlik davridan boshlab, bolalar hayotiy, ilmiy, badiiy bilimlarni kengaytirishga alohida ehtiyoj sezadilar va bunga harakat qiladilar. Bilimli bola tengdoshlari orasida hurmatga sazovor bo'ladi. Bilim o'smirlarga alohida bir quvonch bag'ishlaydi va uning tafakkur qilish layoqatini rivojlantiradi.

Ushbu davrda bolada nutqiy qobiliyatlarining shakllanish jarayoni ham tez kechadi. O'smirlik davrida nutqning rivojlanishi bir tomondan so'z boyligining oshishi hisobiga bo'lsa, ikkinchi tomondan tabiat va jamiyatdagi narsa, voqea va hodisalarning mazmun-mohiyatini anglashlari hisobiga bo'ladi. Bu davrda o'smir til yordamida atrof-borliqni aks ettirish bilan bir qatorda inson dunyoqarashini ham belgilab berish mumkinligini his qila boshlaydi. O'smirlik davrida o'qish malakalari, yozma va monologik nutq jadal rivojlanadi. 5-sinf dan boshlab to 9-sinf gacha o'qish to'g'ri, tez va ifodali bo'lish darajasidan, yoddan ifodali, ta'sirli aytib bera olish darajasigacha ko'tariladi.

Ushbu davrda o'smirda diqqat ham yaxshi shakllanadi. Agar kichik maktab davrida ixtiyorsiz diqqat ustunlik qilsa, o'smirlik davrida bola o'z diqqatini o'zi boshqara oladi [3]. Dars davomida intizomning buzilishi aksariyat hollarda o'quvchilar diqqatsizligidan emas, balki ijtimoiy sabablar bilan belgilanadi. O'smir o'z diqqatini to'la ravishda o'zi uchun ahamiyatli bo'lgan va yuqori natijalarga erishishi mumkin bo'lgan faoliyatlarga qarata oladi. O'smirlik davrida juda qattiq charchash holatlari ham boladi. Aynan 13-14 hamda 16 yoshlarda charchash chizig'i keskin ko'tariladi. Bunday holatlarda o'smir atrofdagi narsa va voqealarga to'liq diqqatini qarata olmaydi.

O'smirlik davrida xotiraning barcha turlari o'zining sifat ko'rsatkichlari asosida jadal rivojlanadi. Bu davrda o'quvchilarga beriladigan o'quv materialining hajmi katta bo'lgani uchun ham uni eslab qolishi yoki bir necha marta takrorlash yo'li bilan o'zlashtirish qiyin. O'smirlik yoshida bolalar o'qigan va o'rganganlarini so'zma-so'z yodlashdan voz kechib uning ma'nosiga ko'ra eslab qolishga harakat qiladilar. Ularda faol ravishda mantiqiy xotira rivojlanib boradi. O'smirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo'la boshlaydi. Chunki bu davrdagi o'quvchilar atrof-

olamdagi bogʻlanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda oʻsmirning bilishga boʻlgan qiziqishida keskin rivojlanish sodir boʻladi. Ilmiy-nazariy bilimlarning egallab olinishi oʻsmir tafakkurining rivojlanishiga olib keladi. 11-12 yoshdan boshlab oʻsmir endi mantiqiy fikrlab harakat qila boshlaydi. Oʻsmir bu yoshda xuddi kattalar singari keng qamrovli tahlil etishni oʻrgana boshlaydi. Ushbu davrda oʻsmirning kattalar bilan kechadigan munosabatlarida oʻzgarishlar roʻy beradi, kattalardan masofa saqlash va begonalashish holatlari roʻy beradi.

Haqiqatan ham oʻzini kattalarga qarshi qoʻyish, mustaqil subyekt sifatida oʻzinikini, oʻz fikrini ajratish yaqqol namoyon boʻladi. Ota-onalar bilan oʻzaro munosabatlardagi muammolar, oʻqituvchilar bilan nizolashishlar – oʻsmirlik davri uchun odatiy hol boʻlsada, bunday holatlarning namoyon boʻlish tezligi kattalarning unga boʻlgan munosabatiga, oilaviy tarbiya uslubiga, oʻsmir xulq-atvoriga nisbatan hurmat bilan munosabatda boʻlish koʻnikmasiga bogʻliq [4].

Oʻsmirlik yoshida psixologik jihatdan eng muhim xislat - voyaga yetish yoki kattalik hissining paydo boʻlishi alohida ahamiyatga ega. Kattalik hissi ijtimoiy-axloqiy sohada, aqliy faoliyatda, qiziqishda, munosabatda, xulq-atvorning tashqi shakllarida oʻz ifodasini topadi. 5-6-sinf oʻquvchilariga sinfdagi oʻzi egallagan mavqeiga katta eʼtibor berish xususiyati xos. Ayniqsa, 6-sinfdan boshlab, oʻquvchilar oʻz tashqi koʻrinishlariga, shuningdek qarama-qarshi jinsdagi bolalar va ular bilan oʻzaro munosabatlariga eʼtibor bera boshlaydilar. 7-sinf oʻquvchilarida esa oʻz layoqatlarini rivojlantirishga xos qiziqish yuzaga keladi. 8-sinf oʻquvchilari esa mustaqillik, oʻziga xoslik, doʻstlik va oʻrtoqlik bilan bogʻliq boʻladigan shaxsiy xislatlar paydo boladi. Oʻsmirlik yoshi dunyoqarash, eʼtiqod, prinsip, oʻzligini anglash, baholash kabi shaxs xususiyatlari shakllanadigan davr hisoblanadi. Oʻsmir ulgʻaygan sari unda «Ideal Men», «Axloqiy Men» va «Haqiqiy Men» singari shaxsga oid tizim, dunyoqarash, eʼtiqod va boshqalar shakllana boradi, undagi oʻzi toʻgʻrisidagi tasavvurlar ancha aniq va barqaror boʻlib qoladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida shuni aytish mumkin-ki, oʻsmirlik davri shaxs shakllanishida muhim davr hisoblanadi. Oʻsmirlik -

bolalikdan kattalikka oʻtish davri hisoblanib, ushbu davrda oʻsmirlarda fiziologik va psixologik oʻzgarishlar jadal suratda kichadi. Fiziologik oʻzgarishlardan oʻgʻil va qiz bolalarda boʻy oʻsish jarayoni boʻladi. Qiz bolalar 5-7 sm oʻssalar, oʻgʻil bolalar 5-10 sm oʻsadilar. Oʻsmir 13-14 yoshga toʻlganda har ikkala jins oʻrtasida boʻyning oʻsishi qariyb baravarlashadi. Ushbu davrda boʻy oʻsishi bilan birga tana nomutanosib ravishda oʻsadi, natijada bolalar oriq, nimjon va uzun boʻyli boʻlib koʻrinadilar. Oʻsmirlik davrida yurakning hajmi va tiriklik sigʻimi har yili 25 foiz kattalashib boradi. Ushbu davrda psixologik oʻzgarishlardan oʻsmirda doʻstlari bilan muloqot qilish tez rivojlanadi, bilishga nisbatan qiziqish uygʻonadi, hayotiy, ilmiy va badiiy bilimlarni egallashga nisbatan ehtiyoj kuchayadi. Ushbu davrda nutqiy muloqot yaxshi rivojlanadi, ixtiyoriy diqqat ustunlik qiladi va xotiraning barcha turlari oʻzining sifat koʻrsatkichlari asosida jadal rivojlanadi. Oʻsmirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega boʻla boshlaydi. Chunki bu davrdagi oʻquvchilar atrof-olamdagi bogʻlanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ergash Gʻoziyev. Ontogenez psixologiyasi. T. Noshir. 2010.
2. Ergash Gʻoziyev. Umumiy psixologiya. Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati. -T.: 2010.
3. Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “Rivojlanish psixologiyasi”. T-2018.
4. Kadirova A.T. Oʻsmirlarda oilaviy nizolar toʻgʻrisida ijtimoiy tasavurlarning shakllanishi. Psixol. fan. nomz. dis. -T.: OʻzMU, 2007.
5. Abdusattorova O.A. Oila muhitida oʻsmirlarda shakllanadigan jinsiy identifikatsiyaning gender xususiyatlari. Psixol. fan. nomz. dis. -T.: OʻzMU, 2007.
6. Joʻrayev T.S. Oʻsmir oʻquvchilar aqliy rivojlanishining psixologik xususiyatlari. Psixol. fan. nomz. dis. - T.: OʻzMU, 2005.
7. Xalilova N.I. Oʻsmirlik davrida oʻzini-oʻzi nazorat qilish shakllanishining psixologik xususiyatlari. -T.: TDPU.2010.
8. Alimbayeva Sh.T. Oʻsmirlar oʻquv faoliyatida xavotirlanish namoyon boʻlishining psixologik xususiyatlari. Ps.f.n.dis. -T, 2011.